

Павло Фріс

доктор юридичних наук, професор,
заслужений діяч науки і техніки України,
завідувач кафедри кримінального права
Навчально-наукового юридичного інституту
Прикарпатського національного університету
імені Василя Стефаника
(Івано-Франківськ, Україна)
plfries1949@gmail.com

УДК 323:343.01

КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВА ІДЕОЛОГІЯ І КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВА ПОЛІТИКА

Анотація. Ситуація, що склалася із чинним кримінальним законодавством України, повинна бути визначена не інакше, як кризова. Кількість змін та доповнень до чинного Кримінального кодексу України за 18 років сягнула критичної межі. Водночас слід визнати, що дуже часто ці зміни та доповнення обумовлені вузько-клановими, політичними, кон'юнктурними інтересами, часто є непродуманими, такими, що не тільки не сприяють вирішенню питань боротьби із посяганнями на найважливіші суспільні відносини, блага та інтереси, а й, навпаки, завдають шкоду цій діяльності.

На жаль, за роки існування незалежної Української держави не була створена національна ідея загалом, не сформована національна ідеологія, незважаючи на те, що у 1991 р. відбулася зміна суспільно-економічної формації, яка обумовлювала таку необхідність. Як наслідок, не була сформована національна правова ідеологія і така її складова, як кримінально-правова ідеологія. Тому чинне кримінальне законодавство України зберігає ідеологічні нашарування, які були притаманні кримінальному праву Української Радянської Соціалістичної Республіки, воно залишається великою мірою побудованим на кримінально-правовій ідеології часів існування Радянського Союзу.

Усе це спричинено тим, що в основі сучасної національної кримінально-правової політики немає національної кримінально-правової ідеології та кримінально-правової доктрини і концепції.

Кримінально-правова ідеологія, яка являє собою складову (елемент) правової ідеології загалом, зі свого боку, є елементом кримінально-правової правосвідомості. Вона – комплекс систематизованих, скоординованих кримінально-правових ідей, теорій, концепцій, положень та принципів, що перебувають між собою у відповідному підпорядкуванні і мають на меті формування бажаного для суспільства (окремої соціальної групи) кримінального законодавства, практики його застосування, формування у кримінально-правовій правосвідомості позитивної оцінки кримінально-правової боротьби зі злочинністю, обґрунтованих вимог до її вдосконалення.

Кримінально-правова ідеологія – це самостійний політико-правовий феномен, який виконує функцію визначення ролі та меж поширення кримінального права в питанні унормування поведінки членів суспільства в їх підпорядкуванні найважливішим загально визнаним правилам поведінки, цінностям та інтересам.

Метою статті є розроблення підходів до розуміння кримінально-правової ідеології, її місця в системі правової політики, поняття і місця кримінально-правової доктрини в структурі кримінально-правової ідеології, поняття ідеології кримінально-правової політики та засад формування концепції кримінального законодавства України.

Ключові слова: кримінально-правова правосвідомість; кримінально-правова ідеологія; кримінально-правова доктрина; ідеологія кримінально-правової політики; кримінально-правова політика; кримінально-правовий ідеал.

Аналіз стану сучасного кримінального законодавства України призводить до сумного висновку про його достатньо глибоку кризу. Лише той факт, що за 18 років існування чинного Кримінального кодексу України (далі – КК України)¹ до нього було внесено понад 1 000 змін і доповнень, є наочним свідченням цього. Водночас звертає на себе увагу відсутність їх наукової обґрунтованості, високий ступінь колізійності, низький рівень із позицій юридичної техніки, непослідовність тощо. Це призводить до того, що не тільки пересічні громадяни не можуть зорієнтуватися у питаннях кримінально-правової охорони, при тому, що передусім саме їм адресований кримінальний закон, а й навіть у професійних правників це час від часу викликає проблеми. На це звертають увагу практично всі науковці, які досліджують питання кримінально-правової охорони. І тому абсолютно очікуваним було створення Президентом України В. Зеленським робочої групи з реформування кримінального законодавства України².

Вітаючи це рішення і початок роботи саме з аналізу концептуальних підходів, доцільно зауважити, що ця діяльність повинна передусім розпочатися з визначення фундаменту, на якому розроблятиметься сама концепція і, у подальшому, будуватиметься нове кримінальне законодавство України. В основі цього фундаменту повинна лежати кримінально-правова ідеологія як складова кримінально-правової правосвідомості. Саме ґрунтуючись на ній має розроблятися кримінально-правова доктрина, прийматися концепція кримінально-правової політики і здійснюватися законотворча діяльність.

¹ Кримінальний кодекс України: Закон України від 5 квітня 2001 р. № 2341-III <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>> (дата звернення: 13.01.2020).

² Питання Комісії з питань правової реформи: Указ Президента України від 7 серпня 2019 р. № 584/2019 <<https://www.president.gov.ua/documents/5842019-28949>> (дата звернення: 13.01.2020).

Павло Фріс

На жаль, за роки існування незалежної Української держави не була створена національна ідея загалом, не розроблена правова ідеологія країни та кримінально-правова ідеологія як її складова. Цьому певною мірою завадило закріплення у ст. 15 Конституції України положення про те, що суспільне життя в Україні ґрунтується на засадах політичної, економічної та ідеологічної багатоманітності та відмови від можливості визнання будь-якої ідеології як обов'язкової і єдино правильної³. Абсолютно зрозуміло, що це положення було закріплено у зв'язку із бажанням будь-яким чином уникнути повторення нашої гіркої історії, коли в країні офіційно існувала лише одна марксистсько-ленінська ідеологія і будь-які спроби щось протиставити їй визнавалися антидержавними і, найчастіше, злочинними. Здавалось, такий підхід законодавця України слід вітати. З одного боку, так. Однак, із другого боку, була фактично закріплена на вищому правовому рівні відмова від розробки національної ідеології (і правової зокрема) як такої, забуваючи про те, що жодна країна у світі не може існувати без власної ідеології. Не можна розбудовувати національну країну, не розробивши спочатку її ідеологію, не визначивши, тим самим, цілі будівництва, шляхи розвитку. Спроби 'запозичення концепції демократизації життя суспільства, ідеалізації форм її прояву в зарубіжних державах і непродумане їх запозичення, копіювання без врахування українських ментальних реалій' часто не тільки не призводять до бажаних позитивних наслідків, а й, навпаки, погіршують суспільно-політичну ситуацію, зокрема слугують каталізатором негативних анти-суспільних проявів⁴.

Невизначеність правової ідеології не може не позначатись негативним чином на функціонування суспільства, його окремих сфер, передусім, правової, життєдіяльності громадян, призводить до правопорушень, спроб ігнорування права тощо⁵.

Відсутність загальнодержавної ідеології та її підтримки більшістю населення країни стали однією з причин сепаратистських рухів на сході України. Водночас слід розуміти, що ні держава, ні її правова система не можуть ефективно функціонувати поза відповідною ідеологією. Що стосується правової системи, то слід чітко визначити, що її розбудова без попередньої розробки правової ідеології практично неможлива. На жаль, проблемам правової ідеології у вітчизняній правовій науці не приділяло-

www.pravoua.com.ua

³ Конституція України: Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР <<http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>> (дата звернення: 13.01.2020).

⁴ В Грищук, *Філософсько-правове розуміння відповідальності людини* (2-ге вид, Хмельницький ун-т управління та права 2013) 6.

⁵ М Недюха, *Правова ідеологія українського суспільства* (МП Леся 2012) 6.

ся достатньої уваги. Тим паче це стосується питань аналізу та розробки проблем кримінально-правової ідеології. До аналізу питань впливу правової ідеології на доктрину права, законотворчість і правозастосування у тих або інших аспектах зверталися М. Панов, М. Недюха, А. Луцький, М. Хаустова, С. Савченко, В. Калітинський та низка інших вітчизняних науковців. Проте ці праці присвячені аналізу проблем правової ідеології загалом, без конкретизації під кутом зору кримінально-правової ідеології⁶. Ця прогалина фактично залишає кримінально-правову доктрину на фундаменті теоретичних розробок, побудованих на ідеологічній платформі марксизму-ленінізму. Звичайно, це жодним чином не означає необхідність перекреслення усіх досягнень кримінально-правової думки попередніх часів. Однак не слід забувати, що розвиток і становлення правової доктрини здійснюється на базі економіки та ідеології пануючого в суспільстві класу, соціальної групи тощо. Якщо доктрина залишається незмінною, якщо вона практично повністю зберігає характеристики доктрини попередньої формації, то чи маємо ми право стверджувати, що вона є новою, відповідає ідеології сучасного суспільства. В Україні у 1991 р. відбулася зміна суспільно-економічної формації, що викликало *необхідність розробки національної правової ідеології, яка не була здійснена*. Якщо звернутися до історії, то слід віддати належне (як по-блюзнірськи це б не звучало), більшовикам, які після захоплення влади відразу відмовилися від правової ідеології своїх попередників і почали державно-правову розбудову на базі власної ідеології. Це великою мірою визначило всю багаторічну історію Радянського Союзу, взагалі можливість його існування упродовж десятиріч. Не буде відкриттям той факт, що право завжди було потужним інструментом у руках правлячої еліти, за допомогою якого вона захищала власні інтереси. Водночас важливу роль відіграло теоретичне обґрунтування місця і ролі права у житті суспільства. Саме тому, зі зміною суспільно-економічної формації, відбувається зміна розуміння окремих інститутів кримінального права, що несе відповідне ідеологічне навантаження. Прикладів цього в історії кримінального законодавства Радянського Союзу більш ніж достатньо.

Після зміни суспільно-економічної формації в Україні теж відбулися відповідні зміни в розумінні та в законодавчому закріпленні окремих інститутів кримінального права, але якщо бути абсолютно відвертими, вони були достатньо обмеженими і стосувалися переважно інститутів Особливої частини КК України. Теоретичні підходи фактично залишилися незмінними, а ті, що змінилися, часто не витримують жодної

⁶ Вже після того, як ця стаття була передана до редакції, вийшла друком монографія: Ю Коломієць, *Кримінально-правова ідеологія: філософсько-правове дослідження* (ФОП Петров О С 2019) 467.

Павло Фріс

критики⁷. Звичайно, повторимося, ми не закликаємо відкинути весь накопичений сторіччями багаж теоретичних досягнень вітчизняної кримінально-правової доктрини, адже вони вбирають у себе все прогресивне, що було акумульовано за попередні історичні епохи. Однак, вибудовуючи вітчизняне кримінальне законодавство, розвиваючи національну кримінально-правову доктрину, слід відійти від ідеологічного підґрунтя радянської доби. Уся історія радянської влади була історією класової боротьби спочатку групи заколотників, що незаконним шляхом захопила владу в країні, а потім класу номенклатури, вигодуваного цією групою, із власним народом за допомогою кримінального права. Усе радянське кримінальне право було побудоване на ідеологічній платформі марксизму-ленінізму, починаючи від поняття злочину і закінчуючи санкціями норм Особливої частини КК України.

Говорячи про правову ідеологію як фундамент правової доктрини і правової політики, необхідно, перш за все, визначитися із самим поняттям “ідеологія” (від грец. *ιδεολογία* від *ιδέα* “прообраз, ідея” + *λογος* “слово, розум, вчення”). Як відомо, цей термін був використаний у науці французьким філософом та економістом А. Л. К. Дестютотом де Трасі у 1796 р. для аналізу відчуттів та ідей. Як зазначає М. Панов, правова ідеологія – це

найважливіша складова частина (елемент) правосвідомості, становить собою сукупність ідей, теорій, правових концепцій і фундаментальних принципів, які в узагальненій формі відображають філософське осмислення й оцінку правової реальності⁸.

Правова система будь-якої держави завжди є надзвичайно чутливою до пануючих у суспільстві ідеологічних доктрин, сприймає їх як “керівництво до дії”. Зі зміною умов суспільного життя змінюються ідеї і почуття людей, зокрема й правові погляди. У класовому суспільстві правова ідеологія завжди є класовою ідеологією, відбиваючи (фіксуючи у нормах права) суспільно-економічне становище пануючого класу (соціальної групи), їх соціальні інтереси, механізми захисту, стосунки з іншими класами та соціальними групами. Для тоталітарних країн притаманний монізм ідеології. Це яскраво проявлялося у Радянській Україні, де у ст. 6 Конституції 1978 р. було закріплено положення, згідно з яким:

www.pravoua.com.ua

⁷ Прикладом цього можуть бути відомі зміни до законодавства, що запровадили інститут кримінального проступку.

⁸ М. Панов, ‘Правова ідеологія і реформи в Україні’ *Юридичний вісник України* (Київ, 26 вересень – 2 жовтень 2015) 13.

Озброєна марксистсько-ленінським ученням Комуністична партія визначає генеральну перспективу розвитку суспільства, лінію внутрішньої і зовнішньої політики СРСР, керує великою творчою діяльністю радянського народу, надає планомірного, науково обґрунтованого характеру його боротьбі за перемогу комунізму⁹.

Тоталітарна правова ідеологія фактично обґрунтовує нормативне закріплення терору щодо власного народу.

У демократичних державах існує ідеологічний плюралізм, який забезпечує демократичність державного режиму. Водночас на рівні держави повинна бути обрана (без будь-якого нормативного закріплення) одна правова ідеологія, яка визначатиме напрям розвитку держави та її правової системи.

Правова ідеологія, будучи складовою правосвідомості, фактично визначає правову політику держави, оскільки формулює ту мету, яка може бути досягнута шляхом прийняття правових приписів. Вона слугує теоретичною базою державної правової політики.

Кримінально-правова ідеологія, яка являє собою складову (елемент) правової ідеології загалом, зі свого боку, є елементом кримінально-правової правосвідомості. Вона є комплексом систематизованих, скоординованих кримінально-правових ідей, теорій, концепцій, положень і принципів, що перебувають між собою у відповідному підпорядкуванні та мають на меті формування бажаного для суспільства (окремої соціальної групи) кримінального законодавства, практики його застосування, формування у кримінально-правовій правосвідомості позитивної оцінки кримінально-правової боротьби зі злочинністю, обґрунтованих вимог до її вдосконалення.

Кримінально-правова ідеологія являє собою самостійний політико-правовий феномен, який виконує функцію визначення ролі та меж поширення кримінального права в питанні унормування поведінки членів суспільства в їх підпорядкуванні найважливішим загальновизнаним правилам поведінки, цінностям та інтересам.

Метою дослідження є розроблення підходів до розуміння кримінально-правової ідеології, її місця в системі правової політики, поняття і місця кримінально-правової доктрини в структурі кримінально-правової ідеології, поняття ідеології кримінально-правової політики та засад формування концепції кримінального законодавства України.

⁹ Конституція (Основний закон) Української Радянської Соціалістичної Республіки. Прийнята на позачерговій сьомій сесії Верховної Ради Української РСР дев'ятого скликання 20 квітня 1978 р. <<http://gska2.rada.gov.ua/site/const/istoriya/1978.html>> (дата звернення: 13.01.2020).

Павло Фріс

Як зазначає М. Недюха: ‘Згідно з таким визначенням, правова ідеологія набуває моністичного характеру, оскільки її сутність обумовлюється нормою права на відміну, скажімо, від політичної ідеології, яка завжди є плюралістичною <...>’¹⁰. Несформованість кримінально-правової ідеології як такої викликає у кінцевому підсумку анархію законодавчих пропозицій у сфері кримінально-правової охорони і нестабільність законодавства. Саме це ми спостерігаємо сьогодні. Обсяги законодавчих пропозицій від суб’єктів законодавчої ініціативи перевищують усі розумні межі. Водночас юридична безграмотність авторів великої кількості законопроектів часто призводить до практично анекдотичних випадків, коли пропонується встановити, наприклад, кримінальну відповідальність за порушення законодавства про бджільництво чи за неналежне виконання обов’язків рятувальниками на воді.

Кримінально-правова ідеологія починається із формування та розроблення відповідних ідей, що є первинним етапом будь-якої людської діяльності. Саме ідея визначає кінцеву мету діяльності. Як зазначав Р. Ленінг, ‘мета є творцем всього права, і немає правової норми, яка не була б зобов’язана своїм походженням якійсь меті’¹¹.

Однак мета, як правило, для діяльності не існує як одиничне поняття. Як одиниця вона входить у сукупність з іншими цілями, що утворюють генеральну мету, яка і являє собою кримінально-правову ідеологію. ‘Саме в ідеології формується система цінностей, яка потім лягає в основу правової поведінки. Тому ідеологія виступає передумовою і умовою виникнення і дії правових норм’¹².

Формування кримінально-правової ідеології визначається завданням утвердження України як правової соціально орієнтованої, суверенної, демократичної країни, що закріплено у ст. 1 Конституції України¹³.

Її призначення полягає у виконанні в суспільстві функції узгодження поведінки індивідів і суспільства загалом. Це ‘узгодження’ здійснюється шляхом формування доктрини та концепції кримінально-правової політики та її реалізації у конкретних правових нормах.

Кримінально-правова ідеологія визначає кримінально-правову політику. Однак не тільки вона. Джерелами кримінально-правової політики також є кримінально-правова доктрина, чинне законодавство, рішення Конституційного Суду України, чинні міжнародні договори, згоду на обов’язковість яких надано Верховною Радою України.

www.pravoua.com.ua

¹⁰ Недюха (н 5) 41.

¹¹ Рихард Ленінг, *Об основе и природе права* (Типография А И Мамонтова 1909) 7.

¹² А Васильев (ред), *Государственная идеология* (Юрлитинформ 2019) 51.

¹³ Конституція України (н 3).

Кримінально-правова ідеологія несе в собі подвійне навантаження, виступаючи, з одного боку, як збалансована система ідейно обґрунтованих заборон щодо вчинення конкретних дій, які визнаються суспільно шкідливими, а з другого – як сукупність ‘концептуально обґрунтованих ідей, принципів і положень, стимулів і мотивів, що сприяють зміцненню і утвердженню правомірних засад функціонування держави і суспільства’¹⁴. Водночас слід підкреслити, що кримінально-правова ідеологія не може бути загальнообов’язковою, не може визнаватися на нормативному рівні пріоритетною. Вона повинна бути завжди відкритою для критики, дискусійною, динамічною.

Кримінально-правова ідеологія:

- являє собою базу для вироблення кримінально-правової доктрини, розробки концепції кримінально-правової політики, її стратегії і тактики, здійснення нормативно-правового регулювання;
- є основою формування цілісного, стабільного, структурно-функціонального правового поля галузі кримінального права;
- покликана бути дієвим механізмом захисту найбільш важливих суспільних відносин, благ та інтересів;
- покликана забезпечувати баланс охорони між нормами кримінального закону та нормами інших галузей права;
- покликана враховувати національний кримінально-правовий менталітет;
- покликана забезпечувати демократичний характер кримінально-правової політики;
- покликана визначати баланс між системою покарання та іншими заходами кримінально-правового впливу;
- покликана бути основою для законодавчого формування відповідей на новітні небезпеки.

Складовими кримінально-правової ідеології є кримінально-правовий ідеал, кримінально-правова доктрина та принципи кримінального права.

Що являє собою кримінально-правовий ідеал? У кожного на це, найімовірніше, буде своя відповідь. Одні розумітимуть під ним створення такого закону про кримінальну відповідальність, який буде спроможний швидко реагувати *на всі* посягання на суспільні відносини, блага та інтереси. Другі – що це має бути закон, який встановлюватиме жорсткі види покарання до осіб, які його порушують. Треті – як невеликий за обсягом, але достатньо жорсткий за змістом, нормативний акт, що визначає відповідальність лише за найбільш небезпечні посягання тощо. Четверті хотіли б бачити такий кримінальний закон, який був би здатний ліквіду-

¹⁴ Недюха (н 5) 54.

Павло Фріс

вати злочинність взагалі як явище. П'яті, шості... Звичайно, правовий ідеал не повинен бути ані абстрактним, ані утопічним за своїм змістом. Він має бути науково обґрунтований, відповідати етапу суспільно-історичного розвитку, суспільно-економічній формації. Слід зазначити, що кримінально-правовий ідеал суспільства, окремих соціальних груп не завжди може бути прогресивним. Так, наприклад, не всі, розуміючи низький рівень профілактичного потенціалу покарання, продовжують вірити у те, що його жорстокість здатна запобігати вчиненню злочинів, і виступають за відновлення у КК України смертної кари.

В основі кримінально-правового ідеалу перебувають відповідні кримінально-правові інтереси. Саме на їх базі формується відповідна ідеологія, яка через розробку відповідної доктрини в кінцевому підсумку оформляється у вигляді відповідного нормативного акта. Визначальними для системи загалом залишаються інтереси, які формують кримінально-правову політику. Система цих інтересів є достатньо складною і багатопланою. Однак і сам інтерес не є первинним. В основі його перебуває потреба. Зміна потреб призводить до зміни відповідних соціальних інтересів, які (в ідеальному варіанті) знаходять своє обґрунтування у правовій доктрині і, як наслідок, викликають зміну у кримінальному законодавстві. Водночас слід підкреслити, що зміни у кримінальному законодавстві повинні відбуватися *виключно* за глобальної зміни потреб та інтересів, що виникли на їх підставі. На жаль, часто в основі змін до КК України лежать не глобальні соціальні інтереси, а вузькокланові, навіть індивідуальні.

У контексті питання, що аналізується, потрібною є необхідність зменшення показників злочинності, досягнення суспільної безпеки, боротьба з найбільш небезпечними видами антисуспільної поведінки. Нормативна основа, в якій закріплений глобальний інтерес у цьому питанні, зафіксована у ст. 1 КК України, яка формулює основні завдання кодексу.

Вбачається, що найважливішим у цьому контексті є інтерес досягнення раціонального балансу між дозволеним і забороненим (*глобальний інтерес*). Повертаючись до історії, легко згадати часи невинного розширення кримінальної репресії, які визначалися інтересами тоталітарної держави і не відповідали об'єктивним інтересам суспільного розвитку, загальнолюдським інтересам. Це фактично зумовлювало політику кримінально-правового терору, адже всі репресії фактично були відповідним чином "оформлені" як кримінально-правові заборони. Динамічність соціальних процесів потребує постійного аналізу меж кримінально-правової охорони вирішення питань криміналізації та декриміналізації. Водночас існує небезпека неста-

більшості законодавства навіть у разі збереження єдності підходів до кримінально-правової політики. Ситуація зі змінами чинного КК України, про що зазначалося вище, не дає можливості говорити про стабільність законодавства і свідчить про наявність проблеми з реалізацією кримінально-правової політики в частині забезпечення глобального інтересу.

Поруч із глобальним, у кримінально-правовій політиці існує система спеціальних (приватних) інтересів, які визначають основні напрями подальшого розвитку кримінального законодавства. Ця група інтересів може бути диференційована на дві підгрупи: *дефінітивні інтереси* – пов'язані з нормативною фіксацією інститутів, термінів та понять, які визначають загальні підходи, межі кримінально-правової політики, та *особливі інтереси* – пов'язані з визначенням підстав, меж кримінальної відповідальності за посягання на конкретні об'єкти.

Кримінально-правова доктрина – як складова кримінально-правової ідеології являє собою другий елемент кримінально-правової ідеології.

“Доктрина” (лат. *doctrina*) – вчення, наукова або філософська теорія, політична система, керівний теоретичний чи політичний принцип¹⁵.

Кримінально-правова доктрина – достатньо складне явище. Вона являє собою сформульовані відповідними школами погляди, концепції, виклад тих чи інших підходів щодо проблем розуміння кримінальної відповідальності, її меж та підстав, принципів як загалом, так і стосовно окремих видів поведінки. Якщо говорити більш спрощено, то кримінально-правова доктрина – це сформульована кримінально-правовою наукою система поглядів на проблеми кримінально-правового регулювання та охорони. Вона фактично є відповідною моделлю позитивного кримінального права, сукупністю ідей про кримінальне право, яка створена на базі відповідних суспільних інтересів.

Слід підкреслити, що кримінально-правова доктрина є результатом наукової діяльності провідних вітчизняних учених – фахівців у галузі кримінального права. ‘За своїм генезисом правова доктрина являє собою панівний <...> тип юридичного мислення і праворозуміння, що відображає правові погляди провідних правознавців’¹⁶. Доктрина містить у собі концептуальні положення, які сформульовані внаслідок проведення відповідних досліджень, що можуть претендувати ‘на статус юридичних аксіом, догм, принципів і презумпцій’¹⁷.

¹⁵ ‘Доктрина’ (Вікіпедія) <<https://uk.wikipedia.org/wiki/Доктрина>> (дата звернення: 13.01.2020).

¹⁶ В Сорокин, ‘Судебная практика как источник права. За и против’ (Юридическая Россия, 01.01.2008) <<http://www.law.edu.ru/article/article.asp?articleID=1115025>> (дата звернення: 13.01.2020).

¹⁷ Васильев (н 12).

Павло Фріс

Водночас не можна не погодитися з точкою зору А. Наумова, який вважає:

Наукові ж доктрини можуть виходити за межі кримінально-правової політики, які не вписуються в неї, адже вони ширші й більші за обсягом, оскільки пов'язані з вивченням не тільки приватних процесів, а й загальних закономірностей. Тому наукові ідеї розвиваються іноді всупереч існуючій лінії кримінально-правової політики¹⁸.

Доктрина завжди прогресивніша, ніж законодавство, оскільки є продуктом наукового осмислення соціальних та правових процесів і явищ. Законодавство завжди консервативніше, а тому часто розвивається всупереч кримінально-правовій доктрині. Доктрина – динамічніша. Законодавство – більш статичне. Не можна оцінити це однозначно як позитивне чи негативне. З одного боку, законодавство має бути стабільним, а з другого – повинно відповідати системі існуючих потреб та інтересів, які, особливо в період глобальних соціальних змін, що характеризують сучасну історичну епоху в Україні, достатньо динамічні, і які фіксуються доктриною швидше, ніж змінюється кримінальне законодавство. Слід досягнути балансу між цими достатньо суперечливими питаннями. Виходом із цієї ситуації може стати пропозиція, яку внесли учасники Львівського форуму кримінальної юстиції в запропонованій ними Концепції реформування законодавства про публічні правопорушення¹⁹. Вони вважають за доцільне закріпити на законодавчому рівні можливість внесення змін до КК України не частіше одного разу на рік. Це дасть можливість, з одного боку, напрацювати доктринальне обґрунтування необхідності тих чи інших змін і досягти розуміння цього на рівні законодавців, а з другого – сприятиме стабільності законодавства та недопущенню “анархічності” у цій діяльності.

Принципи кримінального права як ще один елемент кримінально-правової ідеології являють собою ‘найбільш визначні, головні положення (засади) кримінального законодавства, які встановлені законом чи безпосередньо з нього випливають, і які мають пряму дію, пряму регулятивну функцію’²⁰. Принципи кримінального права відбивають кримінально-правову ідеологію, базуються на ній. Принципи кримінального права надзвичайно чутливі та мінливі залежно від змін у кримінально-правовій ідеології.

www.pravola.com.ua

¹⁸ А Наумов, *Преступление и наказание в истории России*, т 2 (Юрлитинформ 2014) 47.

¹⁹ ‘Концепція реформування законодавства про публічні правопорушення’ (Львівський форум кримінальної юстиції) <<http://www.lfcj.com.ua/ua/концепція-форуму>> (дата звернення: 13.01.2020).

²⁰ В Кузнецов та А Савченко, *Кримінальне право України: питання та задачі для підготовки до вступних, семестрових та державних екзаменів: навчальний посібник* (Центр учбової літератури 2011).

Кримінально-правова ідеологія, аналізуючи кримінально-правову дійсність через чинне кримінальне законодавство та практику його застосування, є критерієм для формування як тактичної (прийняття поточних законів), так і стратегічної (розробка та прийняття концепції на відповідну перспективу) кримінально-правової політики.

Необхідність ідеологічного забезпечення кримінально-правової діяльності стає особливо актуальною у період глобальних змін у суспільно-політичному житті суспільства, коли відбувається зміна праворозуміння, правових цінностей, правових вимог. Яскравим прикладом цього може бути зміна підходів до оцінки значущості охоронюваних КК України найважливіших суспільних відносин, благ та інтересів, що знайшло відображення у системі Особливої частини КК України.

Однак слід зазначити, що ідеологія сучасного кримінального права України неповністю зреклася ідеологічних підходів, на яких будувалося радянське кримінальне право. Водночас не слід забувати, що радянське кримінальне право, яке з початку свого формування мало яскраво виражений класовий характер, оскільки базувалося на ідеологічній доктрині марксизму-ленінізму, зрештою перетворилося у захисника сформованого в Радянському Союзі класу номенклатури і стало його активним захисником²¹. Це передусім відбилося на розумінні ознак злочину, а конкретніше, на визначенні його матеріальної ознаки – суспільної небезпечності.

Ця ознака злочину була сформульована на початку розробки радянської кримінально-правової теорії її апологетами (А. Піонтковським) і повністю відповідала ідеологічним засадам марксистсько-ленінської теорії. Сформульована у такому вигляді матеріальна ознака злочину, будучи перенесеною з ідеологічних постулатів марксизму-ленінізму-сталінізму, давала можливість до найширшого тлумачення. Більшовики абсолютно відкрито стверджували, що кримінальне право захищає виключно їхні інтереси, брехливо додаючи, що вони збігаються з інтересами народу.

Водночас вона (особливо до 1953 р.) давала можливість розв'язання широкого терору проти власного народу. Достатньо згадати таке кримінально-правове поняття, як “член родини зрадника батьківщини” (ст. 541 у КК України 1928 р.) та інші, яке дало змогу застосовувати кримінально-правову репресію до осіб, діяння яких не могли бути характеризовані з точки зору суб'єктивної сторони як вчинені винно (з точки зору цивілізованого розуміння поняття “вина” у кримінальному праві).

²¹ Н. Восленский, *Номенклатура* (Советская Россия 1991); В. Чалидзе, *Уголовная Россия* (“ТЕРРА” – “TERRA” 1990).

Суспільна небезпека являє собою суто ідеологічну (а не ідеолого-правову) конструкцію і не може використовуватись як матеріальна ознака злочину. Та й сам законодавець фактично як матеріальну ознаку злочину використовує характеристику шкоди, яка спричинена відповідним діянням. Про це свідчить аналіз абсолютної більшості норм Особливої частини КК України.

Слід підкреслити, що практично всі країни колишнього соцтабору, створюючи сучасне кримінальне законодавство, відмовилися від “суспільної небезпеки” як ознаки злочину. Водночас окремі країни взагалі відмовилися від формулювання матеріальної ознаки злочину, визначаючи його виключно з формальних позицій як діяння, що заборонене кримінальним законом на час його вчинення (ст. 1 КК Республіки Польща 1997 р.; ст. 1 КК Республіки Чехія 2009 р.; ст. 2 КК Румунії 2004 р. та ін.). Це, зі свого боку, стосується країн, що увійшли до Європейського Союзу і змінили, відповідно до угоди про вступ, національне законодавство.

Аналіз ознак злочину, які використовуються у країнах континентального права, свідчить, що практично ніхто з них не використовує суспільну небезпечність як його ознаку, а визначає злочин на підставі формальної ознаки. Кримінальне законодавство англо-американської правової сім’ї взагалі не закріплює поняття злочину та його ознак. Це здійснюється у доктрині, яка характеризує його з точки зору діяння (лат. *actus reus*) (і являє собою матеріальну ознаку) та суб’єктивної сторони (лат. *mens rea*).

Це вкотре підкреслює, що розуміння злочину на підставі його характеристики як суспільно небезпечного діяння було застосовано радянською кримінально-правовою теорією виключно в інтересах охорони пануючого в країні суспільно-політичного ладу.

Ідеологія кримінально-правової політики повинна досліджуватися у парадигмальному вимірі:

- як система кримінально-правових ідей, поглядів, теорій, концепцій, які відбивають ідеологію окремих соціальних груп;
- як єдина структура, що покликана забезпечувати існування та розвиток громадянського суспільства в Україні;
- як елемент культури суспільства (соціокультурний аспект).

Ідеологія кримінально-правової політики фактично визначає (встановлює) межі дії кримінального закону, напрями криміналізації та декриміналізації.

На ідеологію кримінально-правової політики суттєвий вплив чинять процеси глобалізації, обраний Україною шлях на входження у європейське співтовариство. Це суттєво впливає на уніфікацію підходів до розуміння принципів кримінального права, злочинного і незлочинного,

кари та її меж тощо. З посиленням інтеграційних процесів цей вплив посилюватиметься, що знайде своє відображення і в ідеології кримінального права, і в кримінально-правовій політиці, і в чинному законодавстві.

Висновки. Підсумовуючи викладене, слід зазначити, що розробка доктрини та концепції кримінально-правової політики України повинна відбуватися на основі розробленої та підтриманої більшістю населення країни кримінально-правової ідеології, яка відповідатиме етапу соціально-економічного розвитку суспільства та враховуватиме менталітет народу України.

REFERENCES

Bibliography

Authored books

1. Chalidze V, *Ugolovnaya Rossiya [Criminal Russia]* ("TERRA"–"TERRA" 1990) (in Russian).
2. Hryshchuk V, *Filosofsko-pravove rozuminnia vidpovidalnosti liudyny [Philosophical and Legal Understanding of Human Responsibility]* (2-he vyd, Khmelnytskyi un-t upravlinnia ta prava 2013) (in Ukrainian).
3. Kolomiets Yu, *Kryminalno-pravova ideolohiia: filosofsko-pravove doslidzhennia [Criminal Law Ideology: Philosophical and Legal Study]* (FOP Petrov O S 2019) (in Ukrainian).
4. Kuznetsov V ta Savchenko A, *Kryminalne pravo Ukrainy: pytannia ta zadachi dlia pidhotovky do vstupnykh, semestrovnykh ta derzhavnykh ekzameniv: navchalnyi posibnyk [Criminal Law of Ukraine: Questions and Tasks Preparing for Entrance, Semester and State Examinations: Study Guide]* (Tsentri uchbovoi literatury 2011) (in Ukrainian).
5. Lening Rihard, *Ob osnove i prirode prava [On the Basis and Nature of Law]* (Tipografiya A I Mamontova 1909) (in Russian).
6. Naumov A, *Prestuplenie i nakazanie v istorii Rossii [Crime and Punishment in the History of Russia]* (Yurlitinform 2014) t 2 (in Russian).
7. Nediukha M, *Pravova ideolohiia ukrainskoho suspilstva [Legal Ideology of Ukrainian Society]* (MP Lesia 2012) (in Ukrainian).
8. Voslenskiy N, *Nomenklatura [Nomenclature]* (Sovetskaya Rossiya 1991) (in Russian).

Edited books

9. Vasilev A (red), *Gosudarstvennaya ideologiya [State Ideology]* (Yurlitinform 2019) (in Russian).

Newspaper articles

10. Panov M, 'Pravova ideolohiia i reformy v Ukraini' ['Legal Ideology and Reforms in Ukraine'] *Yurydychnyi visnyk Ukrainy* (Kyiv, 26 Veresen – 2 Zhovten 2015) (in Ukrainian).
11. Sorokin V, 'Sudebnaya praktika kak istochnik prava. Za i protiv' ['Judicial Practice as a Source of Law. Pros and Cons'] (*Yuridicheskaya Rossiya*, 1 Yanvar 2008) <<http://www.law.edu.ru/article/article.asp?articleID=1115025>> (accessed: 13.01.2020) (in Russian).

Павло Фріс

Websites

12. 'Doktryna' ['Doctrine'] (*Wikipedia*) <<https://uk.wikipedia.org/wiki/Доктрина>> (accessed: 13.01.2020) (in Ukrainian).
13. 'Kontsepsiia reformuvannia zakonodavstva pro publichni pravoporushennia' ['Concept of Reforming the Law on Public Offenses'] (*Lvivskyi forum kryminalnoi yustytzii*) <<http://www.lfcj.com.ua/ua/концепція-форуму/>> (accessed: 13.01.2020) (in Ukrainian).

Pavlo Fris

CRIMINAL LAW IDEOLOGY AND CRIMINAL LAW POLICY

ABSTRACT. The situation with current criminal legislation of Ukraine which we are facing today could not be described otherwise than the crisis. Over 18 years, the number of changes and additions to the current Criminal Code of Ukraine has reached a critical mass. At the same time, it should be acknowledged that very often these changes and additions stem from the specific clan, political, and opportunistic interests, and are often ill-conceived; furthermore, along with being non-contributory to addressing the issues related to combating encroachments on the most essential public relations, goods and interests, on the contrary, they have a negative impact on this activity.

Unfortunately, over the years of existence of the independent Ukrainian State, no national idea has been created, generally, and no national ideology formed, despite the fact that in 1991 there was a change of the socio-economic formation which gave rise to this need. As a consequence, no national legal ideology, with criminal law ideology as its component, has been formed. For this reason, current criminal legislation of Ukraine retains the ideological buildups which were intrinsic to criminal law of the Ukrainian Soviet Socialist Republic and still largely rests upon the criminal law ideology dating back to the Soviet Union times.

All this is due to the fact that the modern national criminal law policy does not have as its basis the national criminal law ideology and the criminal law doctrine and concept.

The criminal law ideology, which is a component (element) of legal ideology in general, for its part, is an element of criminal law consciousness. It is a set of systematized and coordinated criminal law ideas, theories, concepts, provisions and principles which are characterized by mutual interrelated subordination and aim at forming a criminal legislation and its application practice which would be desirable for society (a separate social group), and at forming, within criminal law consciousness, of a positive assessment of the efforts taken by virtue of criminal-law to combat crime, as well as at formulating well-reasoned requirements for its improvement.

Criminal law ideology is a self-standing political and legal phenomenon which performs the function of setting the role and the boundaries of criminal law extension from the perspective of regulation of conduct of society members and their submission to the most essential and generally accepted rules of conduct, values, and interests.

The purpose of this article is to develop the approaches allowing to understand criminal law ideology, its place in the system of legal policy, as well as the concept and place of the criminal law doctrine in the structure of criminal law ideology, the concept of ideology of criminal law policy and the fundamental principles upon which the concept of criminal legislation of Ukraine is based.

KEYWORDS: criminal law consciousness; criminal law ideology; criminal law doctrine; ideology of criminal law policy; criminal law policy; criminal law ideal.